

“ATLAS” MILLIY MATOLAYIMIZ

*Namangan viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyi
ilmiy hodimi; Yigitaliyeva Sh*

O‘zbek milliy matolari deganda ko‘z o‘ngimizda kamalak ranglarda tovlanuvchi atlasu adraslar namoyon bo‘ladi. Usta hunarmandlarning mashaqqatli mehnati, qobiliyati, mahorati natijasida yaralgan atlas, adras, beqasam kabi bir-biridan bejirim matolar nihoyatda qadrlidir.

Azaliy qadriyatlarimizni o‘zida ifoda etgan ushbu go‘zal matolar milliy boyligimiz sanaladi. Unda xalqimizning uzoq hamda shonli o‘tmishi, qadimiy an‘analari, estetik dunyoqarashi, didi va o‘ziga xos xususiyatlari mujassam.

“Atlas” so‘zi arab tilidan tarjima qilganda tekis, silliq degan ma‘noni anglatadi. U tanda ipi ham, arqoq ipi ham tabiiy ipakdan to‘qiladigan bir yuzlama silliq mato hisoblanadi. Alohida ishlov berib atlasga jilo beriladi. Shunga ko‘ra u tovlanib turadi. Atlasning tabiiy ipakdan to‘qilgan eng a‘lo navi sakkiz tepkili xonatlas deb ataladi. Xonatlasning barcha siri uning tuzilish hamda to‘qilish usulidadir.

Atlas to‘qish Marg‘ilonda juda qadimdan rivojlangan va boshqa joylarga tarqalgan. XX asr boshlarida bu yerda ko‘plab atlas to‘quvchi kosiblar bo‘lishgan. 2017 yilda o‘zbek ipak matolarining to‘qish texnologiyasi YUNESKOning insoniyat nomoddiy madaniy merosi ro‘yxatiga kiritilgani milliy matolarimizning jahon miqyosidagi yuksak o‘rnini namoyon etadi. Bugungi kunda yo‘qolib borayotgan an‘analarni asrab-avaylash, jumladan, tarixiy matolarni qayta tiklash tobora muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, ipak matolar orasida eng mashhuri abrli atlas va xonatlasdir. Ularning o'ziga xosligi – bezak va gullar matoga emas, balki o'rish ipining o'ziga chiziladi. Aytaylik, uzunligi 200 metr, eni 40 santimetr atlasni to'qish uchun 3 ming 600ta ipak tolani bir-biri bilan uyg'unlashtirish lozim. Bitta tola uzilsa ham mahsulot sifatiga putur yetadi. Shu bois matoga yangi element qo'shish juda qiyin. Iplarni "abr" usulida bo'yash ham katta mahorat talab etadi. E'tiborlisi, barcha ranglar tabiiy usulda, bo'yoq beruvchi giyohlardan tayyorlanadi. Shu bois ular o'z sifatini yo'qotmaydi, ranglar qorishib ketmaydi.

Atlasdan ayollar liboslari, ko'rpa, ko'rpachalar, erkaklar qiyig'i va boshqa buyumlar tikiladi. Adrasdan esa ayollarning kiyim-kechaklari bilan birga chopon, ko'rpa, ko'rpachalar tikiladi.

Bugungi kunda ko'plab hunarmandlarimiz tomonidan qadimiy namunalar asosida ishlab chiqarilayotgan "O'zbekiston go'zali", "Marg'ilon", "Bibixonim", "Begoyim", "Kelinchak atlas", "Bargi karam", "Nomozshomgul", "Guldasta", "Navro'z", "Qo'chqorshox" deb nomlangan ipak matolari dunyo miqyosida e'tirofga sazovor. Necha astlardan beri kozimizni quvontirib kelayotga atlas matosi necha bosqichda amalga oshirilishiga bir nazar solaylikchi.

1Dastlab 15 kilogramm xom ipak maxsus uskunada yigirib olinadi.

2 Xom ipak shirasini ketkazish maqsadida ishqorga solinib, qayta ishlanadi va g'altaklarga o'raladi.

3Davra dastgohida bir usta, ya'ni davrakash kun davomida g'altakdagi ipaklardan 300 metr atlas uchun kerakli o'lchamdagi tandani tayyorlaydi.

4So'ngra davradan olinib, alohida-alohida o'lchamlarda qatlanadi.

5Matoda naqsh va gul chiqarish uchun ipak tolalar abrband dastgohiga tortiladi.

6Abrband dastgohiga tortilgan iplarga usta gul soladi, naqshu nigorning qanday chiqishi, albatta, uning mahorati va zehniga bog'liq.

7Bo'yoq berilmay oq rangda qoladigan joylari birma-bir bog'lab chiqiladi. Chunki bo'yash jarayonida aynan o'sha qismlarga rang tegmasligi kerak.

8Ipak tolalar abrbanddan yechib olinib, qozonda qaynab turgan bo'yoqqa solinadi.

9 Keyin quyoshda ikki kun quritiladi, qish mavsumida bu ish ustadan ko'p vaqt va mehnat talab etadi.

10 Quritilgan tandalarni qaytadan bir-biriga qo'shish payti avval bog'langan qismlari yechilib, gulabadorlik jarayonida yetti to'quvchi 150–200 metrgacha tarang tortadi va kerakli o'lcham bog'ichlarini bog'lab qo'yadi.

11 Gulabadorlik nihoyasiga yetgach, o'lchab olingan tanda qo'ldo'kon dastgohiga bog'lanib, matoni to'qish boshlanadi. Mohir usta bir kunda 6 metrdan 10 metrgacha atlas to'qishi mumkin. 300 metrlik namozshomgul atlasini tayyorlash uchun bir oy vaqt ketadi.

12 . Ipak matolarni tayyorlashda tabiiy bo'yoqlar – yong'oq, anor va piyoz po'sti ishlatiladi. Atlas va adrasning ranglari issiq-sovuqqa chidamli bo'lib, har qanday ob-havoda ham o'zgarmaydi.

Bizni ko'zlarimizni quvontirib, dillarimizni yayratib insonning husniga husn qoshuvchi bunday go'zallik ortida mehnatlashlarning shuncha mehnati turadi.